MARULIĆEVI LINGVISTIČKI IZLETI

Šime Demo i *Jan Šipoš*

UDK: 811.163.42:801.7
821.163.42.09 Marulić, M.
Izvorni znanstveni rad

Šime Demo
Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji
Z a g r e b
sdemo@hrstud.hr

Jan Šipoš
Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji
Z a g r e b
jansipos@yahoo.com

Rad se bavi načinima na koje Marulić govori o fenomenu jezika. Analiza je provedena na korpusu od 19 njegovih latinskih i hrvatskih djela. Na početku je ukratko opisan položaj refleksije o jeziku unutar humanističke intelektualne klime. Potom su promotreni Marulićevi osvrti na gramatičku i fonološku strukturu jezika. Nakon toga analiziran je Marulićev odnos prema značenju u jeziku, i to poglavito u kontekstu kršćanske hermeneutičke tradicije kojoj je pripadao. Pokazalo se da središnje mjesto po zastupljenosti i načinu obrade zauzimaju područja značenja koja današnja lingvistika promatra kao rubna, a da su sinkronijski semantički odnosi prikazani marginalno, kao puka alternacija jezičnih znakova. Na kraju su promotreni izrazi za organizaciju diskursa, pragmatičko nadopunjavanje teksta, uvođenje izvora upravnoga govora, procjenu sažetosti i opširnosti teksta te estetičku evaluaciju stila.

Ključne riječi: Povijest lingvistike, jezikoslovno nazivlje, Marko Marulić, humanistička gramatika, alegoreza, etimologija

Naslov ovoga priloga sadrži tri riječi, od kojih je jedna u ovom godišnjaku samorazumljiva, dok će za preostale dvije dobro doći pojašnjenje. Lingvistika se obično definira kao znanost o jeziku. Iako kao samostalna disciplina ona nije postojala u Marulićevo vrijeme, općeprihvaćeno je da bavljenje jezikom postoji od pamtivijeka, pa tako ima pregledâ povijesti lingvistike i srodnih publikacija kojima interes seže do antike i onkraj nje. Ipak, komentari su o jeziku relativno

donedavno bili sljubljeni s nekim drugim područjem bavljenja (filološkim, filozofskim, teološkim, obrazovnim, političkim, gospodarskim...). Čak ni renesansni humanisti, za koje je jezik bio jedna od žarišnih interesnih točaka, nisu toliko proučavali jezik *per se* koliko kao dio šire ideološke zamisli, izvan koje bi i briga za jezik izgubila smisao – to što su oni činili prije bi se moglo nazvati jezičnom politikom negoli lingvistikom u strogom smislu (koji je pristup, usput, i danas raširena pojava među domaćim jezikoslovcima). Sve to, međutim, ne umanjuje legitimnost izdvajanja jezika kao predmeta zanimanja ljudi u starijim vremenima. Stoga »lingvistički« iz naslova valja razumjeti kao oznaku bavljenja jezikom u najopćenitijem značenju, koliko god takvo značenje bilo usputno i nesustavno i u koje god se svrhe instrumentaliziralo.

S tim je povijesnim statusom bavljenja jezikom povezana i treća riječ iz naslova. Izleti su nešto što obično nije dio naše radne svakodnevice, već se poduzima povremeno, ponekad i neplanirano, podrazumijeva promjenu okoline i zauzima relativno kratke odsječke našega života. Njima iskoračujemo u stvarnost drugačiju od one koja nam je dobro poznata te se, obogaćeni novim iskustvom i odmoreni, vraćamo u rutinu. Marulić je, čak i za humanističke standarde, bio jezikoslovni izletnik. Nije napisao niti jedno djelo o jeziku – prvenstveno se bavio različitim granama bogoslovlja, ispjevao je i nešto svjetovnih stihova, a ni starinarstvo mu nije bilo strano. Djelo s možda najgušće raspoređenim jezikoslovnim bilješkama, *In epigr.*, utažuje što šire antikvarske apetite (čiji je sastavni, iako marginalni, dio i interes za jezik), što želju za davanjem moralne pouke.[1] Ni drugo djelo koje sustavnije promatra jezik, *Tropol. expos.*, nije usmjereno na nj, već na kršćansku moralnu pouku, kojoj je glotološki interes sasvim podređen.

Istraživanje Marulićeva bavljenja jezikom držimo važnim i zanimljivim iz više razloga. Prije svega, nije nam poznato da je lingvistički metagovor bio predmetom sustavnoga marulološkoga proučavanja, pa bi već zbog toga taj kut gledanja na Marulića mogao dodati koji novi obris njegovu profilu. Na razini pojedinostî, lingvističke bilješke *ante litteram* ukazuju nam ne samo na količinu i kakvoću autorova svjesnoga jezikoslovnoga znanja, nego i na to što je on smatrao u određenom kontekstu vrijednim isticanja, kao i u koju je svrhu te informacije koristio. Nadalje, takve bilješke mogu, i kroz izrečeno i kroz prešućeno, približno orisati presjek svjesnoga znanja o jeziku kojim je Marulićev čitatelj mogao raspolagati. Konačno, analiza lingvističkih pabiraka može pokazati kako su se suvremena strujanja u tom aspektu odrazila na našega autora i kulturne kontekste koji su se u njegovoj osobi presijecali.

[1] O mogućim razlozima sastavljanja zbirke v. Bratislav L u č i n, *Jedan model humanističke recepcije klasične antike: »In epigrammata priscorum commentarius« Marka Marulića*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb, 2011, 247-251. Utvrđeno je da se napomene o jeziku javljaju uz samo 30 % natpisa (B. L u č i n, n. dj., 167, skupina nazvana »filološki komentari«).

Određivanje konkretnih izvora svake pojedine jezikoslovne bilješke prelazilo bi granice ovog panoramski zasnovanoga pregleda.[2] Ovome je radu prvenstveni cilj smjestiti Marulića u opće kasnosrednjovjekovno-humanističko glotološko ozračje i tako pridonijeti našem poznavanju ishodišta piščeva idejnoga krajolika.[3]

1. Jezikoslovni trenutak

Barem od grčke antike povijest se pristupa jeziku na Zapadu može pratiti kroz izmjenu dviju suprotstavljenih metodoloških tendencija, od kojih jedna središnje mjesto daje opisu upotrebe, a druga oblikovanju pravila. Različiti aspekti toga rascjepa, prisutnoga u svim poljima ljudskoga znanja, oslikavaju se u nazivima koji se kroz njih suprotstavljaju (filologija/filozofija, indukcija/dedukcija, anomalija/analogija, empirizam/racionalizam, podatci/teorija, deskripcija/eksplanacija, terenski rad/uredski rad, *usus*/*ratio*, *auctores*/*artes*, *res*/*verba*, semantika/gramatika). U jezikoslovlju se ti pristupi izmjenjuju do danas u više-manje sljedećoj dinamici: aleksandrijski filolozi (uporaba) – stoici (pravila) – kasnoantički gramatičari (upor.) – modisti (prav.) – humanizam (upor.) – racionalizam (prav.) – historijska i komparativna lingvistika (upor.) – rani strukturalizam (prav.) – biheviorizam (upor.) – generativizam (prav.) – funkcionalizam/tipologija/kognitivizam/korpusna lingvistika (upor.).

---

[2] V. B. L u č i n, n. dj. (1); i s t i, »Implicitni izvori u Marulićevu Tumaču uz natpise starih: Niccolò Perotti, Pomponio Leto i drugi«, CM XXI (2012): autor je podrobno utvrdio izvore koji su Maruliću poslužili za napomene u *In epigr*. Ondje je donekle rasvijetlio i filološku povijest svakoga pojedinoga slučaja, čime je olakšao pronalaženje Marulićevih izvornih zahvata (v. osobito B. L u č i n, , n. dj. [1], 121-152). Arheološka, pak, potraga za izvorima metalingvističkih potankosti razbacanih po književnim djelima u užem smislu mogla bi se protegnuti unedogled.

[3] U istraživanje su uključena sljedeća djela: *Carmen* (LS), *Catull*., *Dauid*. (uvod i prva dva pjevanja), *Epist*. *ad Adr.* (LMD II), *Euang*. (uvod i prve dvije knjige), *Georg*. *Sisgor., Hercul*. (LMD I), *Humil*. (De hum, prva knjiga), *Iacob*. *Grassol*., *In epigr., Instit*. (prve dvije knjige), *Judita*, *Marco Prodich, Molitva suprotiva Turkom* (PR), *Repert., Suzana* (PR), *Tropol*. *expos*. (Dav, 453-465), *Vir. ill*. (SZL), *Vlt*. *iudic*. (LMD I).

Paginacija i podjela na cjeline preuzeta je, gdje je god to bilo moguće, iz niza *Sabrana djela Marka Marulića* (pjesnički tekstovi označeni su stihovima, oni razgođeni u manje odjeljke brojevima odjeljaka, a ostali stranicama). Za djela koja se ne nalaze u tom nizu upotrebljavali smo ove izvore: *Catull*. – B. L u č i n, »Marul, Katul i Trogirski kodeks Petronija (*Codex Parisiensis Lat*. *7989 olim Traguriensis*)«, CM XVI (2007), 33-40; *Georg*. *Sisgor.* – Juraj Š i ž g o r i ć Šibenčanin, *Elegije i pjesme* (priredio Nikola Šop), JAZU, Zagreb, 1966; *Iacob*. *Grassol*. – Marko M a r u l i ć, »Sedam pisama« (priredio Miloš Milošević), CM I (1992), 35-53; *In epigr.* – B. L u č i n, n. dj. (1), 290-407; *Marco Prodich* – B. L u č i n, »Marulićevo pismo bračkom svećeniku Marku Prodiću«, CM IV (1995), 110.

Ova podjela ne sugerira izostanak jedne od struja u nekom razdoblju – obje tendencije uvijek postoje u dijalektičkom dijalogu, samo što nisu uvijek jednako naglašene. Jedan pristup obično dominira, nikada apsolutno, ali obilježavajući pojedinu epohu. Primjerice, školski priručnici u većem su dijelu povijesti sadržavali i pravila i izvorne primjere, iako su dominantni intelektualni pravci često zanemarivali jedno ili drugo.

Humanizmu je prethodilo razdoblje spekulativne ili modističke gramatike, izdanka skolastičke filozofije, orijentirane na teoriju mentalnih reprezentacija umjesto na empirijske podatke.[4] One se nisu bavile nastavom latinskoga, već pronalaženjem racionalnih načela prema kojima jezik funkcionira. S obzirom na svoje kršćanske temelje, nije neobično da je spekulativna gramatika u svakoj jezičnoj pojavi tražila legitimaciju božanskoga plana, i to preko biblijskih tvrdnji o jeziku združenih s poganskim antičkim znanjem. Time je jezična raznolikost svedena na slobodne površinske manifestacije dubljih, s neba danih i nepromjenjivih zakonitosti, koje su jedine smatrane vrijednima gramatičarskoga truda.[5]

S humanistima 15. st. dolazi radikalna promjena. Dok su srednjovjekovni gramatičari nastojali preko studija jezika objasniti način na koji svijet funkcionira, humanisti su htjeli naprosto naučiti upotrebljavati jezik lijepo i učinkovito. Oni su pristupili jeziku ateorijski – učenike su nastojali što ranije uroniti u čitanje antičkih autora, usaditi im gramatiku implicitno, preskačući metajezik kasnosrednjovjekovne spekulativne gramatike. Umjesto na unutarrečeničnu strukturu, svoj su interes usmjerili na funkciju jezika u društvu. Obrazovni sustav kojem su težili humanisti, počevši od pedagoškoga priručnika Pier Paola Vergerija Starijega *De ingenuis moribus et liberalibus studiis adulescentiae* (oko 1402), smjerao je na to da se odgoj (osobito u civilnim zanimanjima) sve više usmjeri na praktično osposobljavanje za građanski život, a u nj je spadala i *eloquentia*, koja je zamijenila neinventivnu, suhoparnu *ars dictaminis*. U humanistički obrazovni ciklus na velika se vrata uvode negramatičari Kvintilijan i Ciceron, a gramatička je teorija gurnuta u zapećak, da bi se postupno vratila u škole tijekom 16. st. Premda jezikoslovna terminologija nije radikalno inovirana, promijenio se naglasak i svrha: umjesto gramatike i dijalektike, vodeće su mjesto preuzele retorika i poetika, a uporabni kontekst postao je važniji od unutrašnjih jezičnih zakonitosti.[6]

---

[4] V. Christos G. N i f a d o p o u l o s, »History of Linguistics: Overview«, *Encyclopedia of Linguistics,* sv. 1. (A-L) (ur. Philipp Strazny), Fitzroy Dearborn, New York–Oxon, 2005, 465.

[5] V. Roy H a r r i s, Talbot J. T a y l o r, *Landmarks in Linguistic Thought I: The Western Tradition from Socrates to Saussure*, Routledge, London–New York, 1997, 75-85.

[6] Primjerice, Marulićev mlađi suvremenik Juan Luis Vives (1493-1540), španjolski humanist i filozof, preteča modernoga proučavanja psiholoških procesa, negativno reagira na srednjovjekovni rascjep između *res* i *verba*, na visoko specijalizirani metajezik filozofâ, nerazumljiv običnim ljudima, čime zagovara zaokret prema filologiji (*usus communis*) na račun teorije (*ars*) (Emilio H. S e r n a, »Il linguaggio nel pensiero umanista di Juan Luis Vives«, *Validità perenne dell'umanesimo* (ur. G. Tarugi), Olschi, Firenca, 1986, 117-119).

Osim pristupa nastavi humanisti su reformirali i sam latinski jezik. Zainteresirali su se za njegov najbolji oblik, pažljivo tragajući za formama potvrđenima u antici i uklanjajući ostale. Humanisti su više od svojih srednjovjekovnih prethodnika naglašavali latinski kao jezik klasičnih pisaca, na kojemu se misli imaju izlagati na biran način.[7] Upravo u razdoblju neposredno prije Marulićeva rođenja i u njegovim formativnim godinama u Italiji bukti polemika (1435-1485) među utjecajnim humanistima (Leonardo Bruni, Guarino Guarini, Poggio Bracciolini, Flavio Biondo, Francesco Filelfo, Leon Battista Alberti, Lorenzo Valla, Paolo Pompilio) o jeziku starih Rimljana, usporedno s osudom srednjovjekovnoga jezičnoga uzusa na čelu s modističkim gramatičarima.[8] Kroz 15. st. počinju se pojavljivati gramatike u kojima je klasični citat jedini pokazatelj jezične ispravnosti. To je ključno razdoblje uspostave novoga latinskoga standarda, koje je kao svoju važnu posljedicu imalo izdavanje prve školske gramatike s moderniziranim latinskim, *Rudimenta grammatices* Niccolòa Perottija, i to 1468, u godini Marulićeva dostizanja punoljetnosti i mogućeg boravka na studiju u Italiji.[9] Osim toga, jezična obnova shvaćena je kao dio širega projekta uspostave nove stvarnosti na temelju antičkih ideala. Lorenzo Valla sebe je doživljavao spasiteljem Rima, koji jezičnim pročišćavanjem radi na uspostavi novoga tipa društva[10]. On je u prekretničkom djelu *Elegantiae linguae Latinae* (1471) nastojao, kao Petrarkin nastavljač, prognati iz latinskoga srednjovjekovne natruhe, odbacujući sve što je došlo nakon Priscijana kao *barbaries*.[11]

Humanistički se pokret konzistentno širio. Većina je gradova srednje i sjeverne Italije do 1460-ih godina dobila komunalne humanističke nastavnike, koji su promovirali *studia humanitatis*.[12] Ipak, humanistička se »revolucija« dogodila postupno i ne najuspješnije na svim razinama – djela njezinih najistaknutijih predvodnika poput Valle u vrlo su ograničenu opsegu uvrštavana u temeljni nastavni materijal. Gramatike su u humanizmu često samo ponavljale Donata i Priscijana i do 1500. jedine su znakovite pojave u njima povremeno zazivanje netradicionalnog Varona ili prepuštanje naslijeđenim srednjovjekovnim utjecaji-

[7] V. Robert H. R o b i n s, *A Short History of Linguistics*, Longman, London, 1967, 109.

[8] Prikaz problema v. u Mirko T a v o n i, *Latino, grammatica, volgare: Storia di una questione umanistica*, Antenore, Padova, 1984.

[9] O tome usp. B. L u č i n, *Iter Marulianum: Od Splita do Venecije tragovima Marka Marulića / Da Spalato a Venezia sulle tracce di Marko Marulić*, Roma, Viella, 2008, 109-110.

[10] V. Michael D. R e e v e, »Classical Scholarship«, *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism* (ur. Jill Kraye), Cambridge University Press, Cambridge, 1996, 39-41.

[11] V. George A. P a d l e y, *Grammatical Theory in Western Europe 1500-1700*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, 14.

[12] V. Paul F. G r e n d l e r, *Schooling in Renaissance Italy. Literacy and Learning, 1300-1600*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore–London, 1989, 137-141.

ma.[13] Gramatika ranoga humanista Guarina iz Verone, iz koje je doduše isključen velik dio jezičnih medievizama, ipak je bila sasvim konzervativna po sadržaju, a umnogome i po izrazu.[14] Školska je praksa, oprimjerena Perottijevom gramatikom, pomirila Vallinu militantnost s Guarinovim blažim pristupom. No, srednjovjekovni pristup nije bio eliminiran. Sve do polovice 16. st. stara je gramatičarska tradicija koegzistirala s humanističkom.[15] U Italiji je rascjep između dvaju svjetonazora bio najoštriji, dok je u ostalim zemljama, osobito sjevernim, često jedna te ista osoba u sebi beskonfliktno združivala obje tendencije.[16]

2. Gramatika

Marulić, dakle, živi usred filološkoga razdoblja, koje je promoviralo ateoričnost i usmjerenost na »ispravnu«, antičku jezičnu upotrebu. U posljednjoj gramatici humanističke tradicije, onoj Johannesa Despauteriusa (umro 1520), sintaksa je zanemarena, svodi se na navođenje primjera, bez traženja unutrašnjih zakonitosti.[17] Prva najava novoga smjera, Linacreova *De emendata structura Latini sermonis*, objavljena je upravo u godini Marulićeve (i Linacreove) smrti. Marulić piše na samom kraju filološke humanističke tradicije i pred povratak gramatičkoj refleksiji oslonjenoj na filozofiju (Giulio Cesare Scaligero, Pierre Ramée, Francisco Sánchez). Nakon što je Scaliger (1540) gramatiku opet počeo smatrati granom filozofije, gramatički su se teoretičari udaljili od koncepta *auctoritas*. No, proći će još stoljeća prije negoli se u temeljnoj školskoj praksi racionalistički moment ponovno potpuno nametne i potisne filološki pristup.

Djelomičnu nam sliku Marulićevih polazišnih pozicija daju popisi knjiga iz njegove privatne biblioteke. Ovi su jezični priručnici nađeni u Marulićevoj oporuci:

> *Diomedes et alii quidam gramatici, Tortellius item Iunianus, Cornu copię, Nonius Marcellus et Festus Pompeius, Iurisconsulti de uerborum significatione, Laurentii Vallensis Elegantię, Erothemata cum interpretatione Latina, Eleganter dicta ex autoribus, Vocabula per ordinem collecta, Compendium*

[13] V. G. A. Padley, n. dj. (11), 1-58.

[14] V. Silvia Rizzo, »L'insegnamento del latino nella scuole umanistiche«, *Italia ed Europa nella linguistica del Rinascimento: confronti e relazioni*, sv. 1 (ur. M. Tavoni), Panini, Modena, 1991, 8.

[15] Modističke su se gramatike pisale čak 1539. (Carmen Lozano Guillén, »Sobre el concepto de gramatica en el Renacimiento«, *Humanistica Lovaniensia* 41 (1992), 93).

[16] V. G. A. Padley, n. dj. (11), 6-8.

[17] V. C. Lozano Guillén, n. dj. (15), 97.

Elegantiarum Vallę, Vocabula de Gręco deriuata, Varro De lingua Latina, Doctrinale.[18]

U izrazitoj su, dakle, većini humanistički jezični priručnici.[19] Marulić je bio solidno opremljen leksikografskim djelima, dok su gramatičari nešto slabije zastupljeni (nema glavnih suvremenih gramatika, Guarinove i Perottijeve).[20] Vallinu knjigu imao je i u izvorniku i u obliku sažetka.[21] Obuhvaćeni su brojni antički gramatičari (Diomed i ostali, Nonije Marcel, Fest Pompej te humanistima posebno zanimljivi Varon), koji su u to vrijeme bili standardni izvori jezičnih podataka.

Od srednjovjekovnih djela tu je samo jedna knjiga, nezaobilazni *Doktrinal*, stihovana gramatika Aleksandra de Villedieu iz 13. st., čija je uporna tržišna popularnost nervirala dobar dio humanista, ali koja se i u humanizmu održala kao jedan od glavnih udžbenika.[22]

Najvjerojatnije je Marulića njegov učitelj Tideo Acciarini jezikoslovno obrazovao prvenstveno na Donatu (odnosno, slijedeći talijanski običaj, po srednjovjekovnoj *Ianua*, koju je tradicija pripisivala Donatu), *Katonovim dvostisima* i *Doktrinalu*, uz moguću povremenu upotrebu nešto rjeđeg inventara u ranohumanističkim učionicama.[23] U drugoj se fazi prelazilo na Priscijana i vrhunske rimske klasike.

Pisac nezainteresiran za sustavni jezični opis mnogo je metajezika mogao usvojiti i iz najšire lektire, koja je u Marulićevu slučaju obuhvaćala i klasike i kasnoantička djela i srednjovjekovne pisce, ali i suvremenike. U dobrom se dijelu slučajeva radi o izrazima koji nisu doživljavani karakterističnima za lingvistička djela, a samo ih naknadno možemo identificirati kao više ili manje terminologiziranu upotrebu, koja je dio slike cjelokupna autorova jezika.[24]

---

[18] V. Marko M a r u l i ć, *Testamentum* (priredili Lujo Margetić i Bratislav Lučin), CM XIV (2005), 42.

[19] Knjige je identificirao B. L u č i n, n. dj. (1), 96-98.

[20] V. B. L u č i n, n. dj. (2), 158-159.

[21] U taj se sažetak najčešće posezalo, ali on nije odražavao izvornoga Vallu, već je ostao u velikoj mjeri konzervativan, v. Kristian K. J e n s e n, »The humanist reform of Latin and Latin teaching«, *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism* (ur. Jill Kraye), Cambridge University Press, Cambridge, 1996, 70. Zanimljivo je da je nakon Marulićeve smrti u biblioteci zatečen samo izvorni Valla, bez kompendija. V. inventurni popis knjiga u M. M a r u l i ć, n. dj. (18), 62-70.

[22] V. Terentius T u n b e r g, »De locutionibus nonnullis humanisticis quae pro vestigiis linguarum nationalium habentur«, *Vox Latina* 26 (1990), 430.

[23] Popis v. u P. F. G r e n d l e r, n. dj. (12), 113.

[24] Iako postoje radovi koji se bave Marulovim latinskim izrazom (Branimir G l a v i č i ć, »Važnost proučavanja Marulićeve Davidijade«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 13 (1975), 107-134; Bratislav L u č i n, »O ovom izdanju i o jeziku Marulićevih latinskih stihova«, Marko Marulić: *Latinski stihovi* (ur. B. Lučin i D. Novaković), Književni krug, Split, 2005, 9-42), potpun opis njegove latinštine – koji je sasvim izvan teme ovoga rada – ostaje jedan od važnih nedovršenih zadataka marulologije.

Hijerarhija Marulićevih interesa i kontekst u kojemu je djelovao objašnjavaju gotovo potpun izostanak gramatike iz njegova metajezikoslovnog profila. Čak i u *In epigr.*, djelu u kojemu bismo se mogli ponadati sustavnijem bavljenju gramatičkom strukturom, Marulić se ograničava na sporadične i nesustavne bilješke, i to slabo zastupljene u odnosu na ostale jezične domene.

Nekoliko se izraza odnosi na oblike i derivaciju: ***genitiuus Gręcus***[25], ***declino***[26], ***obliquus***[27], ***pluralis numerus***[28], ***nomen compositum ... deriuatum*** [29], ***tertia coniugatio***[30], ***compositio***[31], ***pręsentis temporis uerbum***[32]. Na tri se mjesta Marulić, ne upotrebljavajući gramatičku terminologiju, dotiče morfoloških problema: u jednome primjeru spominje poznati problem implikacije gramatičkoga broja na narav božanstva,[33] u drugome uzima analogiju iz gramatičke upotrebe riječi kao opravdanje njezina pojavljivanja u drugoj domeni,[34] a u trećemu se žali na problematičnost deklliniranja hebrejskih imena.[35]

Sintaksne su bilješke krajnje rudimentarne i zapravo uvijek motivirane pojašnjenjem semantičkoga sadržaja: nalazimo tek jednu uputu na što se odnosi atribut,[36] bilješku o izostanku anafore,[37] termin ***cognomentum***[38] i tri naziva za vrste riječi.[39] Nije neobično što se gotovo sve takve napomene nalaze u *In epigr.*

---

[25] *In epigr.* 29.1.

[26] *In epigr.* 46.2, Dav, 267.

[27] *In epigr.* 116.2.

[28] *In epigr.* 34.1.

[29] *In epigr.* 38.2.

[30] *In epigr.* 61.2.

[31] Inst III, 444, 'složenica'.

[32] Ev I, 430.

[33] *Vera de deo sensisse uideretur dum et solum et inuictum appellat et eidem altare ponendum curat, nisi ad plurimos pertinere putasset quod uni tribuit* (*In epigr.* 10.1).

[34] *Primigenię filię: nos dicimus 'primogenitę'. Sed etiam* ***grammatici ea 'primigenia uerba' uocant*** *quę* ***per se inuenta sunt****, nec* ***aliunde deriuantur****. Non igitur incongrue sicut 'primogenitos' ita et 'primogenios' dixerimus illos qui primo nati sunt*. (*In epigr.* 117.2).

[35] *Hebraicorum nominum Latinę linguę* ***inusitata relatio*** *... nomina, quę plerumque ... absque ulla* ***casuum declinatione*** *in libris diuinis proferuntur,* ***declinare***. (Dav, 267).

[36] *... ubi dicitur: 'Lulia, Titi filia maxima, uxor, 'maxima'* ***non ad*** *uxorem* ***referas****, sed* ***ad*** *filiam*. (*In epigr.* 140.3).

[37] *Vixit annos: deest 'qui'. Sic tamen et apud historicos et apud poetas usurpatum inuenies, ut est illud: 'Vrbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni', quem dicendi modum* ***epexegesim*** *uocat Seruius*. (*In epigr.* 113.2).

[38] Uvodeći alternativno ime za mjesto (SZL, 240).

[39] To su ***nomen*** *...* ***proprium*** (*In epigr.* 85.1), ***commune nomen*** (*In epigr.* 135.2) i ***additamentum*** (*In epigr.* 8.2, kao termin za atributivni dio titule).

3. Glasovi i kratice

Bavljenje antičkim natpisima, uklopljeno u interes za starinu, podrazumijeva i proučavanje njihova vanjskoga oblika, koji uključuje i izbor kratica i grafijskih rješenja. Širenje tiska pomičnim slovima omogućilo je nov pristup tekstu i potaknulo osvješćivanje grafičkoga znaka kao entiteta neovisnoga o mentalnoj reprezentaciji, koji se može neslućeno lako multiplicirati, k tomu i reprezentirati koncept gdje god ustreba. Tisak je izazvao i potrebu za standardizacijom pisanja, što je kod pisaca povećalo osjetljivost za primjećivanje različitih grafijskih varijanata. Marulić u *In epigr.* posvećuje određeni prostor problematici glasova.[40] Postojeći ustaljeni termini malobrojni su: ***diphtongus***[41], ***productum***[42], ***subtracto***[43], ***sincopa***[44], ***gamma***, ***digamma***[45].

S druge strane, raznovrsnošću i brojnošću dominiraju *ad hoc* spone između dvaju znakova, koje ne opterećuju terminologijom, već naprosto povezuju koncepte: ⫤ *IXIT*. ***Pro eo quod est****: 'uixit'*[46], *'Heic'* ***pro*** *'hic' ...* ***scribere solebant***[47], *'Libes'* ***pro*** *'libens'*[48], *'Fabrum' sincopa est* ***pro*** *'fabrorum'*[49], *'Cyphus' ... 'scyphus'* ***dicitur***[50], *manifestum est in multis 'c'* ***loco*** *'g'* ***usurpari***[51]; *sicut hic, ita in aliis multis* ***legi*** *'coniux'*[52]. Djelomična je shematiziranost vidljiva u učestaloj upotrebi ***pro*** (samo jednom ***loco***), dok je raznolikost glagolâ (***scribo***, ***dico***, ***usurpo***, ***lego***) i nedostatak prevlasti nekoga od njih znak potpunoga izostanka njihove terminologiziranosti i iskorištavanja otvorenoga prostora za autorsku *variatio* u tom području.[53]

---

[40] Djelo je detaljno obradio Lučin (B. L u č i n, n. dj. [1]), uz klasifikaciju različitih vrsta napomena i identifikaciju njihovih izvora. Zato ćemo se ovdje pozabaviti samo terminološkim aspektom.

[41] *In epigr.* 46.2, ***diphtongon***, *In epigr.* 80.2 – oba puta za grčki.

[42] *In epigr.* 80.2.

[43] *In epigr.* 131.1.

[44] *In epigr.* 135.2.

[45] *In epigr.* 28.1.

[46] *In epigr.* 28.1.

[47] *In epigr.* 80.2, usp. i 131.1.

[48] *In epigr.* 131.1.

[49] *In epigr.* 135.2.

[50] *In epigr.* 18.1.

[51] *In epigr.* 120.3.

[52] *In epigr.* 116.2.

[53] Iz izbora se glagola očituje i nerazlikovanje glasa od slova, koje je u Marulićevo vrijeme bilo uobičajeno, v. R. H. R o b i n s, n. dj. (7), 100. Spomenimo i to da kod poznate biblijske pripovijesti koja počiva na dijalektalnim razlikama u hebrejskom (*Siquis enim iussus dicere 'seboleth' ... respondisset 'cheboleth', hic de Ephraim esse deprẹhendebatur.* SZL, 263) Marulić nije blizak današnjim konvencijama u prenošenju razlike u izgovoru: palatalizirani sibilant [ʃ] označava naprosto kao 's', a nepalatalizirani [s] kao 'ch'.

Jedan je od zadataka koje je Marulić preda se stavio u *In epigr.* razrješavanje kratica. One nisu jezični znakovi u užem smislu jer im nedostaje općejezična konvencionalizacija. Njima se riječi bilježe pomoću dijelova tih istih riječi; njihov neposredni referent nije izvanjezična realnost, već sam (ekstendirani) označitelj, zbog čega se nalaze na granici između označavanja jezikom i nejezičnih znakova. Ako se u Marulića pokuša pronaći kakav terminološki obrazac za označavanje kratica, uočit će se stroga podređenost metajezika utilitarnoj funkciji, vidljiva iz nepostojanja posebne terminologije. Marulić upotrebljava neusustavljeno nazivlje koje samo preuzima iz općeg semiotičkog metajezičnog fonda: ***designo***[54], ***denoto***[55], ***significo***[56], ***noto***[57], *litterę hoc* ***habent***[58]***.***

Marulićev antikvarski žar uglavnom upućuje na stanje teksta i interpretaciju kratice. Među leksičkim sredstvima kojima to provodi ističe se pridjev ***integer***, koji postaje tehnički izraz za »tekst nakon razrješenja kratica« i javlja se posvuda, i to u sve sažetijoj formi što djelo dalje odmiče. Nije kanoniziran u jednoj formi, već varira.[59] S njim je kao drugo uobičajeno leksičko sredstvo obično združen glagol *lego*.[60] Čista gramatička sredstva, u kojima je leksički element eliminiran, obuhvaćaju sponu ***sum*** uz *hoc* ili *id*.[61]

Kad želi reći da su riječi na natpisu navedene cjelovito, Marulić koristi stalnu formulu u koju umeće različne nosive leksičke elemente, izražavajući se povremeno i metaforički (*Cętera* ***integra*** *sunt et* ***aperta***).[62]

---

[54] *In epigr.* I.2, 34.1.

[55] *In epigr.* 40.3.

[56] *In epigr*. 115.1.

[57] *In epigr.* 140.3, 43.1.

[58] *In epigr.* 84.1. Kratica preinačena u poseban znak koji više nije naprosto kratica imenuje se ovako: ***Nota*** *sestertii* ***est*** *duę 'LL' et unum 'S'* (*In epigr.* 82.1). Kao nazivi za različite vrste kratica javljaju se termini ***singularis littera*** (*In epigr.* 40.3., 84.1), ***duplicata littera*** (*In epigr.* 34.1) i ***dimidiatum uerbum*** (*In epigr.* 40.3). Za njihova objašnjenja v. B. L u č i n, n. dj. (1), 170.

[59] Isprva se kombinira s *lego* i *pronuncio* (npr. *In epigr.* 1.1, 8.1, 9.1), a kasnije je bez leksičkih pratitelja (uza nj su *sic, ita, hoc modo, tale erit, tale est, sunt*, npr. *In epigr.* 11.1, 15.1, 16.2, 27.1, 50.1, 59.1). Javljaju se i izvedenice *integre* (*In epigr.* 115.1) i *integro*, 1. (*In epigr.* 66.1, 62.1).

[60] Redovito je popraćen prilozima *sic, ita* (*In epigr.* 16.2, 80.1, 40.3), a često i ogradama *puto, arbitror, reor* (*In epigr.* 132.1, 140.1, 27.3), uvijek u kombinaciji s gramatičkim sredstvom, tj. upotrijebljen u imperativu ili gerundivu.

[61] *In epigr.* 6.1, 17.1, 38.1, 60.1, 71.1, 84.1. I gramatička se sredstva mogu ukloniti, tako da preostane sasvim reducirana forma, tj. čista jukstapozicija, npr. *V. C. 'Viro claro' uel 'uiro consulari'*. (*In epigr.* 34.1). Izraz za »tekst kao nešto što valja čitanjem razumjeti« jest ***lectio*** (*In epigr.* 19.1, 33.1, 41.1, 129.1).

[62] *In epigr.* 16.2. Drugi primjeri: *Cętera* ***integra*** *sunt* (*In epigr.* 117.1), *Cętera* ***patent*** (*In epigr.* 60.1), *Cętera* ***plena*** *sunt* (*In epigr.* 71.1). Na jednome se mjestu Marulić, objašnjavajući navodnu pisarsku grešku, osvrće na bilježenje grčkih brojeva: *Alii uero ita soluunt,*

4. Značenje

4.1. Uvod

Ako bismo interes za jezik ograničili na pisanje o gramatičkim zakonitostima i načinu zapisivanja riječi, ovdje bi se naš pregled mogao završiti. Gramatički su znakovi dio jezika najneizravnije usmjereni prema izvanjezičnoj stvarnosti, a grafija se – osim u visoko specijaliziranim djelima – obično uzima zdravo za gotovo. Stoga će se kod pisaca kojima jezik nije u središtu interesa (kad se radi o Marulićevu vremenu, takvima možemo smatrati one koji nisu pisali gramatike, rječnike i filozofske rasprave o jeziku) većina jezikoslovnoga metajezika odnositi na druga područja. Jezik najneposrednije oslikava svijet kroz leksičke jedinice – zato će opis njihova značenja zauzimati najveći dio metajezičnoga materijala.

Marulićev se pristup leksičkim znakovima ne može iskinuti iz područja označavanja uopće, odnosno iz širega semiotičkoga okvira, kojega je interes za jezik integralni dio i bez kojega se on u našem slučaju ne može valjano razumjeti. Osim bilježenja glasova i kratica, o kojemu smo već govorili, druga je važna semiotička domena u Splićaninovim djelima alegoreza, a osobito je sustavan interes za nju pokazan u *Tropol. expos*. Posebno istaknutu ulogu ovdje igra hebrejski jezik, koji kao egzotično ishodište biblijskih imenâ zahtijeva egzegetsko-lingvistički most prema latinskom objašnjenju.[63]

Promatra li se jezično označavanje u užem smislu, primjećuje se jasna dioba interesa za značenjske jedinice na dijakronijski, ostvaren u alegorezi i etimologiji, i sinkronijski, u kojemu se ukazuje na sveze različitih izraza za iste sadržaje. Može se postaviti pitanje imaju li za Marulića te dvije zone istu težinu.[64]

---

ut dicant scriptorum culpa id contigisse apud Gręcos. Nam ***gamma Gręcum*** *tria* ***denotat, ipsilon*** *sex. Et quoniam hę litterę similitudinem quandam in se habent, alteram positam fuisse pro altera atque ita, ubi scriptum est hora sexta, scribendum fuisse hora tertia*. (De hum, 478)

[63] Uredništvo CM ukazalo nam je na egzemplarno mjesto u kojemu Marulić opsežno i sustavno tumači imena demona (Ev I, 648-655), obuhvaćajući imena potekla iz sva tri kanonska jezika.

[64] Marulić se u pravilu ne osvrće na stabilnu sinkronijsku unutarjezičnu varijaciju (geografska i socijalna raslojenost), iako je i ona znala pobuditi zanimanje u njegovih suvremenika (William Caxton je 1490. pisao o dijalektima, v. R. H a r r i s, T. J. T a y l o r, n. dj. (5), 87-93). Jedna usputna Marulićeva zabilješka sadrži nešto što bismo mogli smatrati sviješću o posebnim domenama upotrebe: *dico dedicoque:* ***pontificale uerbum****, significat: 'ętternum trado'* (*In epigr.* 127.2).

4.2. Hermeneutički kontekst

Činjenica da je Marulićev govor o jeziku upregnut u službu šireg semiotičkog projekta posljedica je toga da je on dominantno vjerski, katolički pisac. Taj njegov status, osobito u vremenu u kojemu je djelovao, uvjetuje i odnos prema jeziku, osobito njegovoj biblijskoj upotrebi.

U kršćanskim je tekstovima bavljenje jezikom obično dio širega hermeneutičkoga postupka, kojemu je cilj poduprijeti vjerske tvrdnje. Origen je uključio alegorijsko tumačenje u svoj – kasnije općeprihvaćen – sustav triju smislova svetoga teksta (doslovni - historijski, alegorijski - figurativni i moralni - tropološki; kasnije im je dodan anagogijski - eshatološki). Izgovorena/napisana riječ u tom se sustavu promatra tek kao sjena pravoga, vjerskoga značenja, i pritom je, posljedično, njezino doslovno značenje vrijednosno degradirano.[65]

Marulić se legitimira kao zastupnik traženja nedoslovnih značenja u iščitavanju Svetoga pisma (*Nihil erit menti Deo dicatę iucundius quam nosse* ***sensum Domini*** *et* ***uerba aliud quam sonant significantia*** *intelligere*[66]), koje se, po njemu, i ne može ispravno razumjeti bez nadnaravne intervencije, pa ni bez ovjere službene Crkve. Time je u izravnoj opreci s nedogmatskim pristupom autora kao što su bili npr. Valla i Manetti,[67] dok je nešto bliži kompromisnim, ali i reformističkim rješenjima Erazma, Morea i Reuchlina.[68] U nastavku naglašava prednost sadržaja

---

[65] *... quia Scripturarum* ***litteralis intelligentia alegorici sensus*** *recepit saporem. Iam de plenis hydriis haurimus Christi mysteria, quę diu* ***sub uerborum uelamento*** *latuerant* (Ev I, 443). O različitim razinama značenja u kršćanskoj hermeneutici v. Thomas F. Torrance, *Divine Meaning. Studies in Patristic Hermeneutics*, T&T Clark, Edinburgh, 1995, 15-20; John F. A. Sawyer, *Sacred Languages and Sacred Texts*, Routledge, London–New York, 1999, 148-150; Lia Formigari, *A History of Language Philosophies*, John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia, 2004, 57-61; Crofton Black, *Pico's Heptaplus and Biblical Hermeneutics*, Brill, Leiden–Boston, 2006, 55-56; C. Lozano Guillén, n. dj. (15), 89; C. G. Nifadopoulos, n. dj. (4) 465; Luis A. Schökel, *A Manual of Hermeneutics*, Sheffield Academic Press, Sheffield, 1998, 24.

[66] Ev I, 498.

[67] Oni su pokušali u 15. st. filološki obraditi Bibliju, ali nisu ostvarili veći utjecaj. V. Alexander Hamilton, »Humanists and the Bible«, *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism* (ur. Jill Kraye), Cambridge University Press, Cambridge, 1996, 103-104.

[68] V. Mladen Parlov, *Speculum virtutis: Marko Marulić i njegova teološko-duhovna misao*, Književni krug, Marulianum, Split, 2003, 130-132. Njihov »biblijski humanizam« stavio je naglasak na izvorni tekst Biblije i na oce, razgrćući srednjovjekovne naslage u metodološkom, teološkom i filološkom smislu (V. Heribert Smolinsky, »The Bible and its exegesis in the controversies about reform and reformation«, *Creative Biblical Exegesis* (ur. Benjamin Uffenheimer–Henning Graf Reventlow), Sheffield Academic Press, Sheffield, 1988, 117-118). Protestanti su, pak, još strože suzili interpretativna polazišta na Bibliju samu (Gillian R. Evans, *The Language and Logic of the Bible: The Road to Reformation*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, 9-10). Napomenimo da je sama

nad formom u teološkom kontekstu (*Dulcia sane in cortice eloquia Domini, sed multo dulciora in medulla*).[69] Njegovo je vrijeme nadvladalo modističko promatranje jezične strukture kao odraza božanskih principa – ono je, naime, oduševljeno vezom između riječi i izvanjezičnoga svijeta, ali još više mrežom odnosa između različitih aspekata stvarnosti.

S time je povezana još jedna, za Marulića važna činjenica. Iako je zanemarivanje doslovnoga značenja u hermeneutici dominiralo kod katoličkih pisaca i u 16. st.,[70] filološki se pristup zbog razvoja logike i dijalektike počinje krajem srednjega vijeka nametati kao jednako važan. Već je do polovice 14. st. četverojaki sustav napukao na način da se u biblijskoj interpretaciji alegorijsko značenje stopilo s doslovnim, premda se podjela na deklarativnoj razini zadržala još dugo.[71]

Iako je Marulić mogao izabrati užu jezičnu analizu – njegovo je vrijeme poznavalo Vallinu primjenu filološke metode na Bibliju, aktualiziranu 1516. u Erazmovu izdanju Novoga zavjeta – izabrao je za tadašnje katoličke vjerske pisce

Biblija ostala još dugo nedodirljiva. Tek je Spinozin *Tractatus theologico-politicus* (1670), nastao daleko izvan katoličke sfere (i odbačen i od Židova i od kršćana), doveo u pitanje poseban status Biblije u hermeneutičkome kontekstu (L. F o r m i g a r i, n. dj. (65), 90).

[69] Ev I, 501. V. i slične napomene npr. u *Vlt. iudic.* 264 i Inst I, 405. S druge strane, raskorak između izraza i sadržaja nepoželjan je izvan božanskoga konteksta: *Od tih besidi zvon himbeno zvonjaše, / dobar imiše ton, a hudo mišljaše* (*Suzana*, 349-350).

[70] Npr. kod Marulićeva suvremenika J. Fabera Stapulensisa, kao i kod Johanna Ecka (G. R. E v a n s, n. dj. (68), 47-48). Još su u 17. st. filološki komentari Biblije bili *rari nantes* u nepreglednom moru dogmatskoga pristupanja (V. A. H a m i l t o n, n. dj. (67), 116).

[71] V. G. R. E v a n s, n. dj. (68), 40; *The Cambridge History of the Bible*, sv. 2 (*The West from the Fathers to the Reformation*) (ur. G. W. H. Lampe), Cambridge University Press, Cambridge, 1969, 214-216. Marulić, štoviše, eksplicira svoju afilijaciju tročlanom sustavu (*ad illam intelligentiam dictorum tota credulitate accedunt, quam approbauit Ecclesia* ***triplicique sensu*** *distinxit: historico, morali, spiritali*, Ev I, 444), koji nam više izgleda kao izraz novih tendencija negoli kao vraćanje na izvorni Origenov sustav. Naime, u takvoj verziji (Marulić B u prikazu niže), *sensus moralis* znači moralni smisao, dok bi alternativna verzija, ona s vraćanjem na Origena (Marulić A), pretpostavljala da je *sensus moralis* alegorijski smisao, a *sensus spiritalis* moralni smisao, uz to što eshatološki smisao ostaje nepokriven:

Origen	Poslije Orig.	Kasni sr. vij.	Marulić A	Marulić B
historijski	historijski	hist.+aleg.	*historicus*	*historicus*
alegorijski	alegorijski		*moralis*	
moralni	moralni	moralni	*spiritalis*	*moralis*
	anagogijski	anagogijski		*spiritalis*

Na temelju tog jednog mjesta, uzetog iz našeg ograničenog korpusa, možemo iznijeti samo pretpostavku, no ne i izvesti dalekosežniji zaključak o općim Marulićevim nazorima o alegoriji i njegovoj terminologiji u tom području. Uredništvo CM uputilo nas je na više mjesta u kojima Marulić naoko postupa na različite načine (npr. Ev I, 498; Ev I, 498-99; Vlt. iudic. – LMD I, 258). Očito je da se radi o kompleksom problemu koji bi zasluživao obradu u zasebnoj studiji.

najuobičajeniji put: amalgam alegorijskoga tumačenja i potrage za doslovnim značenjem.[72]

4.3. Alegoreza

Stopljenost doslovnoga i alegorijskoga značenja postavlja Marulićev pristup na granicu između jezičnoga i izvanjezičnoga označavanja. Alegoreza, naime, preko jezičnoga znaka povezuje dvije izvanjezične realnosti (ima, dakle, dva referenta), čime se označitelj smješta izvan jezika ili u najmanju ruku dijeli funkciju s jezičnim elementom.[73] Kad, primjerice, Marulić piše: *in Dauide Christus est disputans cum Iudeis*,[74] on tvrdi da kroz lik Davida djeluje Krist, što znači da je David u ovom kontekstu podskup Kristovih pojavnosti, ali istovremeno i to da je Krist jedna od Davidovih inkarnacija, čime se dobiva učinak Rubinove vaze, odnosno istovremena veza dvaju jezičnih znakova s dvama entitetima, koji ujedno postaju i označitelji jedan drugome.[75]

Tako uspostavljen odnos nije ograničen jezičnom analizom, već se odnosi na označavanje kao takvo i pripada širem semiotičkom okviru. Međusobna sveza između referenata u alegorezi nije jezično konvencionalizirana toliko da bi poprimila značajke ustaljenog leksemskog značenja. Zato je za njezino razumijevanje većinom potreban poseban uporabni okvir, a često i objašnjenje.[76] Sâmo postojanje *Tropol. expos.* kao »kodnoga priručnika« uz *Davidijadu* sugerira to da alegorijske sveze nisu među ciljanim čitateljstvom epa bile jednoznačno utvrđene na način da bi mogle predstavljati prešutnu normu.[77] Drugi su pokazatelj visoke razine arbi-

---

[72] Detaljnije o Marulićevoj hermeneutici i njezinu kontekstu v. u recentnoj knjizi Franza P o s s e t a *Marcus Marulus and the Biblia Latina of 1489: An Approach to his Biblical Hermeneutics*, Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 2013.

[73] Ovaj je hermeneutički stav eksplicitan, npr.: *docere studeo euangelistas nostros non esse a prophetis diuersos, sed quod illi futurum prędixerant, hoc istos impletum testari* (SZL, 312).

[74] *Tropol. expos.* 459.

[75] O alegorezi u *Tropol. expos.* već je pisano, i to relativno nedavno; v. Neven J o v a n o v i ć, »Tijelo alegoreze: jezični izraz Tropologica Dauidiadis expositio«, CM XIV (2005), 83-100, gdje je dan precizan pregled pojavnih oblika toga postupka. Naš je zadatak u ovome radu uži: zanima nas samo mjera u kojoj je sam jezik referent Marulićeva diskursa, a slijedom toga i način na koji se on uklapa u i razgraničuje od govora o izvanjezičnoj realnosti.

[76] U nekim se slučajevima biblijska interpretacija kroz metaforu semantizirala i tako potpuno prodrla u prostor konvencionaliziranoga značenja, kao npr. kod riječi 'samaritanac', za čije nam potpuno razumijevanje nije potreban poseban uporabni okvir ili objašnjenje.

[77] Dakako, Marulić u *Tropol. expos.* ne pristupa izravno Bibliji, već svojemu djelu, prema kojemu ima nešto manju dogmatsku odgovornost, pa mu je dopuštena veća sloboda no što bi mu bila da je govorio o Svetom pismu. Dodajmo tome i Marulićev citat iz Jero-

trarnosti kod uspostavljanja alegorijskih odnosa ograde koje im Marulić pridodaje: ***fortasse non inepte intelligere possumus***[78], ***mihi uidetur***[79], ***censeo***[80], ***existimo***[81], ***interpretari uolumus***[82], ***interpretari nobis conueniet***[83], ***mihi uero*** *conuenientius aptiusque* ***uidetur***[84]. Štoviše, Marulić naglašava nestalnost interpretacije, njezinu uvjetovanost neposrednim ko(n)tekstom i utilitarnost uspostavljene semiotičke sveze: *Abner, qui* ***hoc loco*** *Legem* ***significat***[85].

Iako kao takvi spadaju u izvanjezično označavanje, alegorijski odnosi temeljeni na Bibliji ponekad proistječu iz ishodišnih semantičkih (poglavito etimoloških) odnosa, a redovito se vežu za imena. Ona, naime, u religijskom diskursu imaju mističnu važnost, identificiraju se sa samim postojanjem nositelja ili s nekom promjenom u njemu, zbog čega su vrlo važna kao jedno od ključnih polazišta hermeneutičkoga postupka.[86]

Nadalje, ključnu ulogu u alegorezi ima hebrejski jezik.[87] Taj je biblijski jezik *par excellence* čitatelju (i piscu) kôd dostupan ne preko vlastitoga jezičnoga znanja, već samo posredno, preko hermeneutičke tradicije, koja »procjeđuje« samo svoju interpretaciju, dok sve ostale jezične nijanse izvornoga imena ostaju iza zastora. Nulta je, dakle, točka alegorijske interpretacije posredovani skup jezičnih informacija, na koji Marulić može nadograđivati svoj izraz i sadržaj. Sama egzotičnost jezika određuje granice i prostor slobode hermeneutičkoga postupka.

Ako pobliže promotrimo granicu između govora o jeziku i govora o svijetu, zona alegoreze otkrit će nam neke specifične dimenzije toga problema. Prije svega, riječi u jeziku mogu biti prisutne na dva načina: metajezično (*mention*) i

---

nimova komentara uz Habakuka, u kojemu nalazimo stav po kojemu su mogućnosti vrlo široke, ali se ne smije baš pretjerivati: *Historia astricta est, euagandi non habet facultatem. Tropologia libera, et his tantum legibus circumscripta, ut puritatem sequatur intelligentię sermonisque contextum, nec in rebus multum inter se contrariis uiolenta sit copulandis*, Rep II, 111.

[78] *Tropol. expos.* 460.

[79] *Tropol. expos.* 461, 464; *Vlt. iudic.* 258.

[80] *Tropol. expos.* 461.

[81] *Tropol. expos.* 464.

[82] *Hercul.* 112.

[83] *Hercul.* 118.

[84] *Vlt. iudic.* 256, v. i De hum, 433.

[85] *Tropol. expos.* 457. Osim toga, kad mu to ne treba ili čak ne konvenira, Marulić se ne osvrće na značenje imena (npr. *Absalon* mu u *Tropol. expos.* 461 predstavlja farizeje, a ime inače znači 'otac mira').

[86] V. John F. A. S a w y e r, »Names: Religious beliefs«, *Concise Encyclopedia of Language and Religion* (ur. J. F. A. Sawyer, J. M. Y. Simpson), Elsevier, Amsterdam–New York, 2001, 302-303.

[87] Zanemarit ćemo ovdje razliku između izvorno hebrejskih riječi i onih koje su u nj ušle iz ostalih bliskoistočnih jezika, a on je posredovao u njihovu prenošenju na Zapad. Podrijetlo nekih od njih (npr. Mojsijeva imena) nije pouzdano utvrđeno.

jezično (*use*).[88] Razlika se između tih dvaju oblika prisutnosti obično naznačuje navodnim znakovima kod metajezične upotrebe. Klasična je vrsta primjera sljedeća: 'Automobil je vozilo.' (jezično); '»Automobil« je imenica.' (metajezično). Kod Marulića imamo metajezičnu upotrebu prilikom iznošenja konvencionalnoga semantičkoga sadržaja (*'Phara' enim 'ferocitas' interpretatur*, *Tropol. expos.* 4.7), a običnu jezičnu prisutnost kod čiste alegoreze (*Diximus per 'Michol' baptismum significari, Tropol. expos.* 5.3). Teološka djela Marulićeva doba redovito su sadržavala alegorijska objašnjenja, tako da su čitatelji bili svjesni da se i etimologije u njima iznose s nakanom prenošenja alegorijske poruke. Jer, imena, prema čestoj biblijskoj praksi i općem vjerovanju u Marulićevo vrijeme, nisu slučajno odabrana – svako je imalo svoju predodređenu ulogu u povijesti spasenja, tako da se nije percipirao neki jaz između značenjske podloge i njezina teološkoga ostvaraja. Zato alegoreza predstavlja primjer propusnosti granice između metajezične i jezične funkcije, odnosno jezične autorefleksije i okrenutosti jezika prema vanjskom univerzumu.

Već je ranije uočena djelomična funkcionalna specijalizacija izraza koji uvode jezično motiviranu, odnosno nemotiviranu alegorezu u *Tropol. expos.*[89] Od devet izraza koji služe samo za jednu od funkcija najizrazitiji je ***interpretor***.[90] Daljnja tri izraza vidljivo pretežu na jednu stranu, dok jedino semantički prazna spona ***id est*** ima znatniju upotrebu u oba konteksta (24x motivirano, 19x nemotivirano). Ona je posebno zanimljiva jer sama po sebi, bez konteksta, ne otkriva ništa. Analiza je pokazala da odsutnost biblijskoga imena blokira metajezičnu funkciju (npr. *perierunt cum filiis, id est cum omnibus erroris sui sectatoribus*[91]). S druge strane, hebrejska su imena uglavnom okidač za nju, no na način da njihova tumačenja istovremeno funkcioniraju metajezično i nemetajezično. Primjerice, u *Sed Iabitę, id est 'intelligentes'; 'Iaba' enim 'intelligentia' dicitur*[92], i *cum tribu Iuda, id est cum his 'qui ipsum confitentur'*[93], segmenti *'intelligentes'* i *'his qui ipsum confitentur'* mogu stajati bilo među navodnicima, bilo bez njih. Ta dvostrukost u načinu označavanja upućuje na granični značaj govorenja o jeziku u takvim primjerima.[94]

---

[88] O tome v. Hermnan C a p p e l e n, Ernie L e p o r e, *Language Turned on Itself: The Semantics and Pragmatics of Metalinguistic Discourse*, Oxford University Press, Oxford–New York, 2007.

[89] V. N. J o v a n o v i ć, n. dj. (75), 95.

[90] Od 60 pojavaka samo jedan ne uvodi etimološko objašnjenje. Napomenimo da se u *Tropol. expos.* ne upotrebljava deponentni klasični *interpretor*, već pasiv tek u crkvenom latinskom uobičajenoga aktivnoga *interpreto*. U ostatku korpusa zatekli smo ***interpreto(r)*** uz alegoriju 5 puta s biblijskim imenima (*Vlt. iudic.* 241; Ev I, 617; Ev I, 440; SZL, 310, 322) i 3 puta bez etimološke motivacije (*Vlt. iudic.* 256, *Hercul.* 112, 118).

[91] *Tropol. expos.* 457.

[92] *Tropol. expos.* 457.

[93] *Tropol. expos.* 453.

[94] U *Hercul.* izraz se javlja 16x, od čega 11x uvodeći prijevode biblijskih imena, 4x

Drugi pokazatelj metajezične graničnosti alegoreze vjerojatno neće u današnjega čitatelja izazvati »aha-doživljaj« jer analognu pojavu redovito susreće i u vlastitu jeziku. Radi se, naime, o tome da (nemetajezična) alegoreza »posuđuje« izraze iz domene jezičnoga semantičkoga upućivanja: tako se alegorijska strana jednadžbe naziva ***spiritalis sensus***[95], ***alegoricus sensus***[96], ***moralis sensus***[97] i ***mysticus sensus***[98], a glavne su leksikalizirane spone ***significo***[99], ***designo***[100], ***intelligo***[101] i ***denoto***[102]. To iskoračivanje semantičkih izraza u izvanjezični prostor simptom je postojanja zajedničkih crta u naravi svih znakova, bili oni jezični ili ne.[103]

Imenice koje kao tehnički izrazi izravno upućuju na preneseno značenje jesu ***tropologia*** (zajedno s *tropologicus* i *tropologice* javlja se 11x u *Repert*., 7x u *Humil*. i po 1x u *Instit*., *Euang*. i *Tropol*. *expos*. – ovdje samo u naslovu), ***metaphora*** (4x u *Euang*., 2x u *Vlt*. *iudic*., 2x u *Repert*. – uz to ovdje 2x ***metaphorice***, te po 1x u *Instit*. i u *Vir. ill*.), ***circumscriptio*** (*Vlt*. *iudic*. 4), ***typicus*** (za *agnus*, De hum, 439 – nasuprot *uerus*).

4.4. Nealegorijska etimologija

Odmaknemo li se od etimologije koja se svodi na prevođenje hebrejskih imena na latinski i na alegorijsku funkciju, naći ćemo se na području gdje dominiraju derivacija unutar latinskoga i prevođenje s grčkoga.

---

bez njih (dajući nemotivirano alegorijsko tumačenje) i jednom biblijsko ime, ali uz povijesno, a ne etimološko objašnjenje.

[95] *Tropol*. *expos*. 455, 457; s varijantama ***spiritaliter intelligo*** (*Tropol*. *expos*. 461, *Vlt*. *iudic*. 274, *Hercul*. 118), i ***in spiritu*** *rem* ***intelligens*** (SZL, 280).

[96] Ev I, 443.

[97] De hum, 452, u opreci s ***historicus*****.**

[98] *Vlt*. *iudic*. 258, Inst I, 414. V. i ***mystice*** u SZL, 317.

[99] *Tropol*. *expos*. 453, 457, 459, 462, 463, 464; SZL, 242, 318.

[100] *Tropol*. *expos*. 457, 458, 462, 464; SZL, 309, 313, 320, 321.

[101] *Tropol*. *expos*. 460, 462; *Vlt*. *iudic*. 274; *Hercul*. 127, 129.

[102] *Tropol*. *expos*. 457. Marulić se povremeno upušta u opširno tumačenje koncepta razumijevanja alegorijske poruke, tako da imamo prave ekskurse: *cum in locum* ***obscuriorem*** *incidisset hereretque uelut in salebra atque adeo* ***intelligentiam*** *efflagitaret, Petrus et Paulus apostoli apparuerunt et, quod quęrebatur,* ***exponentes*** *satis ei fecere*. *... Et sane melius est aliquid* ***non intelligere*** *quam* ***male intelligendo*** *errare*. *... tales nobis commentarios reliquit, ut nihil in Ecclesia quicquam scrupuli sit, nihil nodi, quod non* ***explanatum*** *in illis* ***absolutumque*** *inuenies*. ***Declaratio*** *sermonum eius* ***illuminat*** *et* ***intellectum dat*** *paruulis*. (Inst I, 414).

[103] Ostale izraze kojima se u *Tropol*. *expos*. uvode etimološka objašnjenja što motiviraju alegorezu (***figura-***, ***persona***, ***hoc est***, ***quod est***) naveo je i obradio N. J o v a n o v i ć, n. dj. (75), pa se ovdje na njima nećemo zadržavati.

Ovdje nećemo ulaziti u podrijetlo, strukturu i utemeljenost Marulićevih etimologija[104], već ćemo se samo osvrnuti na jezična sredstva pomoću kojih ih predočuje. Etimologijska objašnjenja koja nisu vezana za alegoriju uglavnom se uvode glagolom ***dico***[105], a rjeđe se javljaju ***appello***[106], ***sono***[107], ***uoco***[108] i ***denomino***[109]. Za dovođenje riječi u vezu s objašnjenjem dominira prijedlog ishodišta ***a***[110], a slijede ga eksplanativni i uzročni konektori, obično ***enim***[111], ***quod***[112], ***quia***[113] i ***hinc***[114]. Spona se može kombinirati s korelativom: ***ex eo, quod***[115]; ***ob hoc, quia***[116]; ***a ... quod ... quia***[117]; ***ideo ... quia***[118]; ***ob hoc ... quod***[119]. Izdvojeni su slučajevi ***quasi***[120] i implicitne uzročne sveze[121].

Semantičku mijenu Marulić obično implicira naznačavajući je gramatički, tj. stavljanjem glagola ***dico*** u prošlo vrijeme.[122] Opisivanju vremenske dimenzije

---

[104] Dobro je polazište za to B. L u č i n, n. dj. (1). Inače, u etimologiji srednji vijek nije donio znanstveni napredak u odnosu na antiku (R. H. R o b i n s, n. dj. (7), 78).

[105] *In epigr.* 2.1, 2.2, 15.2, 18.1, 29.1, 30.1, 40.2, 41.1, 44.2, 68.2, 69.3, 71.2, 85.1, 97.1, 108.2, 127.2, 132.2, 136.2, 140.2.

[106] *Hercul*. 109, *In epigr.* 15.2, 41.1, 60.2, 68.2, Inst I, 318, Ev I, 462 – za sirijski, Ev I, 508 – za grčki.

[107] *In epigr.* 75.2, 114.2, Inst III, 444 – uvijek za grčke riječi, *Vlt*. *iudic*. 236 – za grčku riječ.

[108] *In epigr.* 44.2, 72.2.

[109] *In epigr.* 40.2, *Hercul*. 110.

[110] *In epigr.* 2.1, 29.1, 30.1, 40.2, 41.1, 44.2, 60.2, 68.2, 69.3, 71.2, 72.2, 85.1, 127.2; *Hercul*. 110.

[111] *In epigr.* 15.2, 110.2, 125.5, 125.6.

[112] *In epigr.* 17.2, 140.2.

[113] *In epigr.* 15.2.

[114] *In epigr.* 120.3.

[115] *In epigr.* 2.1, 2.2, 68.2, 136.2.

[116] *In epigr.* 132.2.

[117] *In epigr.* 112.2.

[118] *Vlt*. *iudic*. 263.

[119] Inst I, 318.

[120] *In epigr.* 15.2, 18.1, 44.2, 108.2.

[121] *Etiamnum 'Lapidum littus' appellant,* ***ubi*** *hoc contigisse ferunt*, *Hercul*. 109; *'Alumna' ea proprie dicitur* ***quam*** *quis aluit et educauit*, *In epigr.* 97.1*; Festus quoque Pompeius ait consentia sacra dici* ***quę*** *multorum consensu sunt statuta*, *In epigr.* 134.1.

[122] *In epigr.* 1.1, 6.1, 15.2, 18.1, 127.2, 140.2. Ponekad je i samo prošlo vrijeme implicirano: *'alium corpus',* ***inquit****:* ***nos dicimus*** *'aliud'*. (*In epigr.* 91.1, v. i 117.2); *Primigenię filię:* ***nos dicimus*** *'primogenitę'* (*In epigr.* 117.2.). Zanimljivo je mjesto (*habitat in illis, qui* ***uocem extenuant in consensione*** *unius Dei, quam* ***dilatauerant*** *in plurimorum deorum cultu*, *Tropol*. *expos*. 456) na kojemu Marulić naziva »sužavanjem« imenovanje jednoga Boga, a »širenjem« politeističko izražavanje. Za njega je ključno to koliko je referent brojan, koliki dojam veličine daje na prvi pogled. Suvremena bi semantika išla u suprotnom smjeru: fokusirala bi se na značenje, a ne na referenta, te bi prelazak na jednoga boga smatrala širenjem značenja pojma 'bog', zato što on u sebi obuhvaća sve bogove.

doprinosi i uključivanje u formule naziva za ljude koji su koristili raniji stadij jezika: ***ueteres***[123], ***maiores***[124], ***antiqui***[125], te prilozi kao ***olim***[126] i ***antique***[127]**.**

Kad se ograđuje od odgovornosti za etimologiju, Marulić koristi raznolika sredstva, bez tendencije ka terminologizaciji: najslabije su ograde gramatičkim sredstvima: **bezličnost** (sasvim raspršena odgovornost), **treće lice aktiva** jednine ili množine (nešto fokusiranija odgovornost), pa **prvo lice** (npr. ***intelligo***), izrazi poput ***nisi forte***, a nešto su jače leksikalizirani primjeri kao ***puto*** (+gerundiv) i ***videtur***.

Kao što smo vidjeli, kod etimologije se ističu grčki i hebrejski jezik. Oni u povijesti biblijskih studija zaista imaju posebno mjesto. Latinska je *Vulgata* do 15. st. gotovo isključivi posrednik ka Bibliji na kršćanskom Zapadu. Promjene dolaze upravo u vrijeme Marulićeva života.[128] Afirmacija filološkoga pristupa biblijskim tekstovima, definitivni povratak (neo)platonizma na filozofsku scenu i polemika oko uništavanja nebiblijskih židovskih knjiga procesi su koji su pomogli zapadnjacima, osobito sjevernijima, da posvete veću pažnju izvornim jezicima Biblije. Premda je Marulić suvremenik tiskanja Hrisolorine gramatike grčkoga (prve takve na Zapadu, 1471.), ključnih Crastoneovih helenističkih poduhvata (1476. i 1480.), Reuchlinove gramatike hebrejskoga (1506.), Erazmova kritičkog izdanja *Novoga zavjeta* (1516.) i prvotiska *Septuaginte* (1519.), kao i otvaranja brojnih pogona s odljevima hebrejskih slova u Europi,[129] on je, ipak, u ovom pogledu intelektualac staroga, srednjovjekovnoga kova, koji nije znao ni grčki ni hebrejski.[130] U *In epigr.* pokazao je vrlo skromnu razinu poznavanja grčkoga, a vjerojatno je većinu helenističkih napomena preuzeo iz Tortellija.[131]

Funkcionalna je distribucija spominjanja grčkoga i hebrejskoga u našem korpusu poprilično čista. Grčki se uglavnom javlja u *In epigr.* te se, uz rijetke

[123] *In epigr.* 1.1.

[124] *In epigr.* 62.1.

[125] *In epigr.* 127.2, 131.1.

[126] *In epigr*. 125.5.

[127] *In epigr.* 127.2. Ukazuje se i na mijenu na razinama fonoloških reprezentacija (***scriptitarent***, *In epigr.* 61.2, ***scribebant antiqui***, *In epigr.* 131.1) i gramatike (***declinabant antiqui***, *In epigr.* 46.2).

[128] V. C. B l a c k, n. dj. (65), 67.

[129] *Cambridge*... n. dj. (71), 492-505; G. R. E v a n s, n. dj. (68), 77.

[130] U tome je imao za jednoga kršćanskog mislioca neloše društvo: većinu srednjovjekovnih teologa, uključujući Tomu Akvinskoga, kojega je veoma poštovao i ustrajno čitao (v. M. P a r l o v, n. dj. (68), 183-194). Inače, Marulić »našim« jezikom u analiziranim latinskim djelima naziva isključivo latinski (*In epigr.* 46.2, 99.1; Inst III, 444), dok na jednom mjestu uz srednjovjekovnu latinsku riječ pronalazimo izraz ***uulgo*** (*In epigr.* 135.2 – zahvaljujemo Uredništvu CM na ovoj posljednjoj napomeni). U hrvatskim djelima »našim« se na jednom mjestu naziva hrvatski (Jud, 113).

[131] V. B. L u č i n, n. dj. (1), 195.

upotrebe u grafijskim[132] i gramatičkim[133] bilješkama, pretežito spominje u etimološkim objašnjenjima. U njima su samo iznimno tema apelativi,[134] dok se u golemoj većini slučajeva radi o objašnjenju podrijetla imena, bilo s eksplicitnim spominjanjima grčkog,[135] bilo implicitno[136].

4.5. Sinkronijsko značenje

Jezična je sinkronija, odnosno opis stanja jezične strukture u danom trenutku, lingvistima postala zanimljiva relativno nedavno, početkom 20. stoljeća. To, dakako, ne znači da ljudi i ranije nisu bili svjesni značenjskih odnosa između supostojećih jezičnih jedinica. Kao i većinu nelingvista, Marulića više zanima tumačenje veze pojedinih jezičnih elemenata s vanjskim svijetom negoli unutarjezični odnosi. To se pokazuje na primjeru djela *In epigr.*, najbogatijega jezičnim napomenama: nasuprot 32 slučaja u kojima se riječi i sintagme objašnjavaju bliskoznačnim terminima stoji 86 mjesta u kojima se to čini pomoću perifrastičnih objašnjenja i definicija, čime se ne dobiva izravna referencija na jezik, već realni komentar. Da se ne osjeća potreba za terminologizacijom takvih odnosa pokazuje brojčana dominacija neleksikaliziranih sveza (***et, sum, hoc est, id est, siue***) u odnosu na leksikalizirane (***appello, dico, exprimo, intelligo, nuncupo, ostendo, pono, significo, usurpo***) i u jednoj i u drugoj skupini (20 : 12 kod sinonima, 57 : 29 kod objašnjenja). Osim toga, u objema skupinama vlada leksička monotonost: ***dico*** pretječe (19% kod sinonima, 26% kod objašnjenja), dok su ostali glagoli razbacani i rijetki.

Usporedimo li razmjere leksikalizacije kod sinkronijskih odnosa u *In epigr.* s analognom pojavom kod alegorije u *Tropol. expos.*, pronalazimo zanimljivu razliku. U *In epigr.* se leksikalizacija kod uspostavljanja sinkronijskih semantičkih odnosa javlja u 35% slučajeva, dok se u *Tropol. expos.* kod alegorije ona ostvaruje na 67,5% mjesta. Taj gotovo dvostruko veći udio semantički »punih« izraza (uz jače angažiranje autorove osobe i razina epistemičke modalnosti) materijalizira važnu svjetonazorsku crtu: alegorijski su odnosi doživljavani kao prava, duboka, relevantna značenjska povezanost, dok se sinkronijska povezanost redovito shvaća kao puka površinska alternacija dvaju znakova.

U ostalim djelima sinkronijska su objašnjenja vrlo rijetka. Na navođenje sinonima u našem smo korpusu naišli samo u jednom odlomku, i to uz glagole

---

[132] *In epigr.* 28.1, 46.2, 80.2.

[133] *In epigr.* 29.1.

[134] *criobolium* (15.2), *tiro* (75.2), *philologus* (114.2), *sarcophagus* (120.3).

[135] *Pantheon* (9.2), *Thuscia ... Vmbria* (17.2) – uz alternativno objašnjenje podrijetla iz latinskog; *Pythius* (29.1), *Rhea* (112.2); u drugim djelima *Hippolitus* (Inst III, 444), *Chrysaurus* (*Hercul.* 126).

[136] *Oedipodem* (29.1), *Bacchus, Bromius, Iachus, Euchion, Lyeus* (sve 38.2).

appello ... nuncupo ... dico ... nomino ... legimus.[137] Za objašnjenja značenja riječi žetva nije mnogo bogatija: ***nomino***[138], ***appello***[139], ***id est***[140], ***sum***[141].

Semantička razlika uvodi se izrazom ***inter ... differo***.[142]

Značenje većega diskursnog odjeljka tumači se samo iznimno i uvijek je u odnosu s referentnim tekstom, a izrazi koji uvode objašnjenje kompleksni su: ***idem significo***[143], ***quasi dicat***[144], ***aliis uerbis exprimo ... idem ... sensus ... eadem intelligentia***. ***Nihil ... discrepans, nihil diuersum***[145].

5. Diskurs

5.1. Organizacija teksta

Sredstva organizacije teksta nisu bila uključivana u tradicionalnu jezikoslovnu analizu, no danas se diskursni markeri i forički elementi promatraju i analiziraju kao metagovor o jeziku. Zato smo promotrili izraze pomoću kojih Marulić strukturira svoj, ali i tuđe tekstove.

Ako izuzmemo gramatička sredstva (npr. kataforični futur/konjunktiv/gerundiv i anaforični perfekt/imperfekt), uočavamo da se u najviše među 11 analiziranih latinskih djela[146] od anaforički upotrijebljenih izraza javljaju ***hactenus*** (6), ***supra*** (5) i ***superius*** (4), a da su najšire zastupljene katafore ***postremo (loco)*** (6x), ***nunc*** (8x), ***sub-***[147] (5x) i ***deinde*** (5x). Prilog ***modo*** jedini je upotrijebljen i kataforički i anaforički (ukupno 4x; iako i neki drugi imaju taj potencijal). Zanimljiv je

---

[137] *Vlt. iudic.* 263-264.

[138] *Hercul.* 104.

[139] *Hercul.* 103, 119.

[140] *Catull.* 31.

[141] Ev II, 27. Ističe se mjesto na kojemu Marulić definira kulturom uvjetovano značenje riječi *dies* u različitim jezicima: *Intelligendum ergo, quod Ioannes* ***iuxta uulgarem locutionem*** *diem uocauit solis ortum. Alii uero Euangelistę secundum Iudeorum ritum a uespera ad uesperam diem dixerunt. Licet igitur* ***diuersum aliquid sonent uerba***, ***idem*** *tamen tempus* ***designant***. (De hum, 439).

[142] *In epigr.* 9.1, 37.2. Ovdje se nismo osvrtali na to što se objašnjava. Budući da se za one riječi koje se objašnjavaju pretpostavlja da su manje poznate, u tom bi smjeru postavljeno istraživanje moglo detektirati područje očekivane poznatosti latinskoga leksika, a šira bi analiza dala novu dimenziju istraživanju načina prisutnosti latinskoga kroz prostor i vrijeme ranoga novoga vijeka.

[143] *In epigr.* 8.1 – pokriva značenje natpisa.

[144] *In epigr.* 86.1 – također značenje cijeloga natpisa.

[145] SZL, 313 – odnosi se na značenje cijeloga spisa.

[146] *Repert.* nije uključen, *Carmen* ne sadrži takve izraze, a sva su pisma osim *Epist. ad Adr.* promatrana zajedno.

[147] Kao preverb.

međusobni odnos broja različitih izraza u pojedinim djelima: tako je u *In epigr.*, djelu usmjerenom na registriranje postojećega stanja, s relativno slabo izraženom pedagoškom crtom, odnos 6:2 u korist anafora, dok edukativna djela poput *Euang., Instit., Vlt. iudic.* i *Humil.*, u kojima je metodološki opravdano konstantno najavljivati ono o čemu će se govoriti, katafora dominantna u omjerima, redom, 11:2, 9:3, 5:2, 6:0.[148]

Među autoreferirajućim izrazima (tj. onima koji upućuju na pisca) najrašireniji su glagoli u prvom licu jednine ili množine indikativa (to se sredstvo javlja u 11 djela), potom dolazi zavisni konjunktiv (u 7 djela) i adhortativni konjunktiv (6). Ostale su forme sporadične. Očekivano, u djelima koja zahtijevaju distanciranu učiteljsku poziciju (*Vir. ill.*, *Instit.*) češća je množina, dok intimnija djela, kao što su pisma, imaju više jednine.

Deiksa usmjerena na čitatelja, tj. njegov angažman u tekstu, javlja se u dvije glavne forme, koje možemo nazvati dijaloškom (kada pisac simulira dijalog s čitateljem kao stimulans za nastavak diskursa: ***quęris quare? quęri potest***; ***dicet aliquis***, ***inquires***; ***si te iuuabit etiam illa audire***; ***nisi te audire piget***; ***sed quęri potest***; ***id si parum est***; ***uis nosse ... ?***; ***aliquis ... diceret***; ***Quęris***, ***quare***) i finalnom (pisac navodi ono što želi postići u knjizi: ***ut plenius intelligas***; ***ut melius intelligas***; ***inuenies in hoc libello***; ***habes***; ***disces***; ***uidebis***; ***cognosces***; ***intelliges***).[149]

5.2. Pragmatičko nadopunjavanje

Uz neke druge, rjeđe (***indico***, ***alludo***), ustaljeni je izraz za pragmatičko nadopunjavanje, kojim se ukazuje na izraz koji bi stajao u tekstu da je on potpun, ***subintelligo***[150], uz varijantu ***intelligo***[151]. S druge strane, nedostatak referentnoga konteksta označava se na jednom mjestu izrazom ***nuda nomina***[152].

[148] Ovdje nije riječ o ukupnom broju foričkih elemenata, nego o njihovoj raznovrsnosti. Te veličine jesu u korelaciji, ali ne apsolutnoj.

[149] Dvaput se u ovoj ulozi javlja i imperativ ***audi***. U hrvatskim smo analiziranim tekstovima naišli tek na jedan kataforički ***sad*** (*Suzana,* 290).

[150] *In epigr.* 61.2, 50.1, 135.1, 140.2, uvijek u obliku ***subintelligitur***. To je kasnoantički glagol, a u klasičnom je latinskom tehnički izraz sa sličnim značenjem ***subaudio***.

[151] *In epigr.* 75.2, 125.5, za nešto opširnije objašnjenje, a ne samo nadopunjavanje.

[152] *In epigr*. 129.1.

5.3. Uvođenje izvora

Izrazi koji povezuju pojavke upravnoga govora s njihovim izvorima također se mogu promatrati kao metajezično sredstvo. Njihov broj i raznolikost ovisi o temi i naravi djela.[153]

Najčešći su izrazi, uz oblike glagola ***dico***, koji se pojavljuje u 10 od 11 djela, oblici glagola ***aio*** (9/11) i ***inquam*** (9/11).[154] Upravo su oni vrijedni osvrta. Marulić, naime, glagol ***inquit***, koji se u klasičnom latinskom obično upotrebljava za prenošenje usmene komunikacije, a ne za navođenje pisanih izvora, generalizira na svaki oblik referiranja, a vrlo je često to upravo navođenje pisanoga izvora. Ne propušta ni klasičnu upotrebu, no tada obično uključuje dodatno implicitno značenje: navođenje protuargumenta[155] te parafraziranje i podvlačenje vlastitih riječi.[156] ***Aio*** se u klasičnom latinskom upotrebljava nešto slobodnije (ali marginalno) i za pisanu riječ, no kod Marulića je takva upotreba, kao i kod ***inquam***, centralna.

Na koncu spomenimo upotrebu **prijedložnoga izraza s *cum* uz glagole govorenja** koji služe uvođenju upravnoga govora na način da označavaju virtualno zajedništvo izvora izreke i onoga koji je preuzima.[157] Takvu upotrebu nismo našli u repertorijima klasične upotrebe,[158] što bi moglo ukazivati na utjecaj vulgarnolatinske ili srednjovjekovne jezične prakse.[159]

5.4. Opširnost teksta

Osobina teksta koju renesansni pisci često smatraju vrijednom osvrta jest opreka između opširnosti i sažetosti. U vrijednosnom smislu, sažetost je češće (ne uvijek) konotirana pozitivno, a opširnost negativno – to je slučaj i s Marulićem.

U **Tablici 1.** nalaze se svi izrazi kojima Marulić u našemu korpusu izriče sažetost ili opširnost teksta, kao i njihova brojnost po djelima.

---

[153] Vrlo su česti glagoli s dodatnom ilokucijskom snagom ili emotivnim značenjem *(**doceo, insinuo**, **iubeo, exclamo**)*, no ovdje nećemo obrađivati njih, već ćemo se ograničiti na neutralno uvođenje informacije.

[154] V. bilj. 146. Svi ostali izrazi imaju manje od 5 pojavaka.

[155] ***inquis*** **(***Hercul*. 115, 127)*,* ***inquies*** (*Hercul*. 120, 121).

[156] ***inquam*** (*Epist. ad Adr.* 254), ***inquit*** (*In epigr.* 49.1). Ima ga i u slučajevima na granici između citiranja spisa i manje formalnoga obraćanja: ***Martialis ad Flaccum inquit*** (*In epigr.* 34.3.).

[157] ***dicamus cum Apostolo*** (*In epigr.* I.4), ***cum psalmista dicentes*** (*Hercul*. 119), ***dic cum Petro*** (Ev I, 500), ***cum psalmista concines*** (Ev I, 501).

[158] Aegidius F o r c e l l i n i, *Totius Latinitatis lexicon*, Typis Seminarii, Padova, 1940, 910-911; *Thesaurus linguae Latinae*, sv. 4 (*Con-Cyulus*), Teubner, Leipzig, 1906-1909, 1371,55-1372,11.

[159] U promotrenim djelima na hrvatskome dominira glagol ***reći***, a prati ga ***govoriti***.

Tablica pokazuje nekoliko tendencija. Prvo, primjećuje se velika prevaga u broju izraza za sažetost nad onima za opširnost (38 : 13) i nešto manja dominacija u njihovoj raznolikosti (11 : 8). Ovo je, dakako, vezano za poželjnost konciznoga pisanja (napomenimo i to da je kudikamo najčešći izraz za opširnost, ***plenus***, lišen negativnoga prizvuka).

Drugo, Marulić raspolaže gramatički mnogo raznovrsnijm arsenalom izraza za sažetost (5 pridjeva, 3 priloga i 3 glagola), dok su izrazi za opširnost u ovom smislu monotoniji (7 pridjeva i tek 1 glagol). Gotovo tri puta češće referiranje na sažetost rezultiralo je u Marulića i većom raznolikošću sintaksnih postava u koje je umetao svoje izraze, pa stoga i oni poprimaju različite gramatičke forme.

Treće, u obje skupine najfrekventniji izrazi snažno dominiraju (***brevis***/***breviter*** s 50 % i ***plenus*** s 38,5 %). Osim toga, ako se uzmu po dva najčešća izraza u pojedinim djelima, pokazuje se da oni u svakom djelu zauzimaju najmanje 50% svih pojavaka.[160] Marulić je, dakle, pri ruci uvijek imao spremna dva-tri glavna izraza, dok je, u nekim intervalima koji su mu odgovarali, ostalim izrazima zadovoljavao potrebu za raznolikošću. Za studij novovjekovnoga vokabulara bilo bi zanimljivo vidjeti kakva je ta distribucija za druge koncepte (npr. za boje ili zvukove), kao i kod drugih autora.

5.5. Evaluacija stila

Za razliku od lingvista, koji u stručnim tekstovima nastoje opisati jezik na temelju objektivnih parametara, jezikoslovni se »izletnici« danas bez ustručavanja upuštaju u iznošenje vrijednosnih sudova o jeziku. Međutim, da takav pristup nije uvijek predstavljao puki diletantizam pokazuje povijesni razvoj glotološkoga promišljanja. Prije nastanka poredbene metode i sam je matični jezikoslovni diskurs nerijetko sadržavao subjektivni evaluacijski element, osobito kod opisivanja književnoga jezika, čija se funkcija doživljavala ne samo informativnom, već i estetskom. Tek je suvremena lingvistika postavila istraživača izvan domašaja estetskoga učinka teksta.

Osnovna vrijednosna opreka razdvaja ono što je u načinu pisanja poželjno od onoga što nije dobro. Tako Marulić osobito cijeni biranost[161], klasičnost/starinu[162],

[160] Najviša je razina dominacije u visoko repetitivnom *In epigr.* (85,7%) te u sustavnom kompendiju *Instit*. (75%).

[161] ***eleganter***, *In epigr.* 42.1, 54.2; ***elegantius***, Inst I, 292; ***nec ... ineleganter***, *Hercul*. 127; ***exquisitiore stilo***, *Iacob. Grassol*. 50; ***probata exquisitaque***, *In epigr.* I.2.

[162] ***Latinę dictionis structura***, *In epigr.* 37.3; ***uetusta uerborum structura***, *In epigr.* 36.5; *qui* ***priscis*** *illis* ***sanctisque vatibus*** *propius accederet videtur nemo, Epistula ad Sisgoreum,* 77; ***Nasoni***, ***Propertio***, ***Tibullo simillimum iudico***, *Epistula ad Sisgoreum,* 77.

efektnu domišljatost[163], privlačnost[164], jasnoću[165], stilsku dorađenost[166], kratkoću[167], sadržajnost[168] i jednostavnost[169]. Iz kvantitativne analize Marulićevih ocjena teško bi se dalo zaključiti nešto preciznije o njegovim stilskim preferencijama, no nameće se okvirna slika po kojoj mu je tekstovni ideal bio umješno postignuta ravnoteža između urešenosti i jednostavnosti, koja rezultira u lako razumljivom, a opet sadržajnom i dopadljivom tekstu.

Protuteža su neželjene osobine teksta, a to su nedorađenost[170], nejasnost[171], neklasičnost[172], nekoherentnost[173], slatkorječivost[174] i zamornost[175], odnosno otprilike negacija već navedenih pozitivnih karakteristika.

Posebna su skupina uobičajene apologije neuglađenog i ponekad enigmatičnog biblijskog stila, kojemu vrijednost daje njegov sadržaj i koji se suprotstavlja

---

[163] ***non ... incongrue***, *In epigr.* 117.2; ***nec inepte***, *Hercul*. 127; ***facetus poeta***, *Catull*. 22; ***non inepte***, *In epigr.* 5.1. U zadnjem se primjeru na prvi pogled ne radi toliko o evaluaciji samoga jezika koliko o prikladnosti sadržaja, no s obzirom na to da se u komentaru (***non inepte respondere illi*** *qui de sua uirtute ita gloriatus est: 'Et te orbis terrarum in unam deduxit urnam'*) ironično parafrazira tekst samoga natpisa (*orbem terrarum ... in unam tandem deduximus monarchiam*), jasno je da ovdje *non inepte* označava prikladnost jezične igre.

[164] ***uenustas***, *In epigr.* I.2; ***dicendi uenustate***, *Iacob. Grassol*. 50; ***uenustas ... conscriptiones***, *Hercul*. 21; ***lepido uersu***, *Catull*. 6; *abfuit a theologis nostris* ***excultę orationis lepos***, *Hercul*. 21. U zadnjem navodu Marulić hvaleći Erazmov jezik pokazuje i svijest o stanju kasnosrednjovjekovne teološke jezične prakse.

[165] ***nullo ... fuco adumbrata***, *In epigr.* 8.2; ***exactius***, SZL, 335; ***exactissime***, *Epistula ad Sisgoreum,* 77; ***purius***, SZL, 335; ***clare aperteque ... liquido pateat***, *Vlt. iudic*. 258; ***aperta***, *Vlt. iudic*. 259.

[166] ***reclarescit pigmentis rhetoricisque coloribus linita***, *Hercul*. 21; ***expolitis ... opusculis***, *Hercul*. 22; ***artificiosam uerborum compositionem***, *Epistula ad Sisgoreum,* 77; ***ornatissime***, *Epistula ad Sisgoreum,* 77; usporedba sposobnosti ornamentirane naracije s kuharskom vještinom začinjanja hrane u *Judita*, 114.

[167] ***paucis uerbis***, *In epigr.* 37.3; ***breuis ... circumcisa inscriptio***, *In epigr.* 8.2.

[168] ***huberius***, Inst I, 292.

[169] ***simplici narratione contenta***, *In epigr.* 8.2.

[170] ***exili oratione***, *Epistula ad Sisgoreum,* 77; *de dicendi uenustate ...* ***rusticanus***, *Iacob. Grassol*. 50; ***insipida carmina***, *Catull*. 22; ***barbare ... inconcine inconsulteque***, De hum, 416.

[171] ***mille uersuum ambagibus meandrisque***, *In epigr.* 37.3; ***implicantium sophismatis*** *atque* ***pręstigiis***, *Hercul*. 127; ***sophismatum strophis***, Ev I, 447; ***obscuritate uerborum inuolutum***, *Vlt. iudic*. 259.

[172] ***structura ... uulgari***, *In epigr.* 37.3; ***Barbaro ... non Latino more loqui***, *In epigr.* 8.2.

[173] ***structura ... inepta prorsus***, *In epigr.* 37.3; ***inconcinitati uerborum***, *Tropol. expos*. 465.

[174] ***suauiloquentia***, Ev I, 502.

[175] ***nemo ... absque tedio legere poterat*** (*Hercul*. 21; ***ne cui prolixior sermo oneri sit***, *Vlt. iudic*. 267; ***magis argutule prolata***, Inst I, 280; *necui stomachum moueat ...* ***repetita crambe***, Ev I, 411.

retoričkom trudu, korištenom najčešće za zamagljivanje istine. Evo triju primjera:

> **Horrent** uerba, **iacet** oratio. Sed si mature discutiantur, nihil est eorum prestantia sublimius, autoritate grauius, traditione uerius, preceptione iustius, sensu suauius, pollicitatione felicius. Abest quidem nimis **compti** eloquii **lenocinium** et **elaboratę** dictionis **ornatus**, quoniam sua **synceritate satis nitida** ueritas non indiguit **fuco** alieno. Et quod eque ad omnes pertinebat, **communi sermone triuialibusque uerbis** exponendum fuit. Alioquin alii non intelligerent, aliis autem daretur calumnię locus, qua credentium numerum **argutę** potius facundię quam rectę fidei ascribere conarentur.[176]
>
> Noli in uerbis diuinis eloquii **ornatum** requirere; ita **composita** sunt, ut et docti et indocti, quod omnibus pariter profuturum erat, intelligerent. ... Per illum utique, qui solus et acumen ingenii hominibus prestat et ipsum **dicendi leporem** impartit.[177]
>
> Spiritus autem Sanctus ad mysterium redemptionis nostre **uerba formabat**. Porro sancti prophetę, licet multa **obscure** admodum et **perplexe** prędicerent, nihil eos ex iis, quę dicta erant, latebat.[178]

U domeni vjerskih spisa vrijede, dakle, neka druga pravila izražavanja, njihova se stilska legitimnost mjeri drugačijim standardima negoli kod ostalih tekstova – božanska riječ ne potrebuje verbalnih ukrasa da bi bila uvjerljiva, korisna i lijepa. Štoviše, bliskost u izrazu s profanim djelima i nije im u interesu, jer se njome gube mističnost, ekspresivnost i svjesna komunikativna restriktivnost, što su glavne značajke religijskoga jezika.[179]

6. Zaključak

Marulićev je opus raznovrstan: proteže se od izvornih literarnih doprinosa do parafraziranja i komentiranja tuđega materijala, od eksploatacije pjesničke imaginacije do pravovjernoga dogmatiziranja. Stoga je i način osvrtanja na jezik u njemu šarolik.

Ovdje smo analizirali ona djela u kojima smo naslućivali veću količinu metajezičnoga materijala. Prema očekivanjima, sustavnu je pažnju Marulić posvetio

---

176 Inst I, 419-420.

177 Ev I, 526.

178 De hum, 431.

179 O posebnostima vjerskog jezika v. Charles A. F e r g u s o n, *Sociolinguistic perspectives: Papers on language in society* (*1959-1994*), Oxford University Press, Oxford–New York, 1996, 60; Christine M o h r m a n n, *Études sur le latin des Chrétiens,* sv. IV, Edizioni di storia e letteratura, Rim, 1977, 143-144.

značenjskoj dimenziji jezika, i to prvenstveno u području alegorijskoga tumačenja biblijskih imena. Takvo označavanje, koje je zapravo na granici između jezičnoga i izvanjezičnoga, bilo je Maruliću i njegovim čitateljima kudikamo relevantnije od pukoga opisa jezičnoga znaka, kakav bi zanimao lingvistiku. Zato ne čudi Marulićevo uočljivo zanemarivanje neetimološke semantike. Gramatici su posvećene samo usputne napomene, a veća briga za glasove, grafiju i razrješavanje kratica pokazana je, zbog naravi teksta, u *In epigr.* Na svim tim razinama Marulić se načinom na koji pristupa jeziku i razinom metajezične terminologiziranosti uklapa, čini se, i u kasnosrednjovjekovnu hermeneutičku tradiciju i u dominantne tokove humanističkoga stava prema jeziku.

Strategije eksplicitnoga organiziranja teksta, na koje smo bacili pogled, ne mogu nam u ovom trenutku osigurati definitivne zaključke, ali ukazuju na potencijalne smjerove u kojima može ići istraživanje Marulićeva jezika i stila. Kod uvođenja izvora uočena je specifična upotreba glagola *inquam* i *aio* za citate pisanih tekstova, dok su osvrti na opširnost i sažetost te estetički jezični sudovi pokazali Marulića kao tipičnoga predstavnika svojega vremena i duhovne klime.

Jezik je prevažno oruđe svakoga ljudskoga, posebice intelektualnoga, djelovanja. On kao prizma prelama sve čovjekove misli, sav njegov svijet, i oblikuje ga u formu pogodnu za skladištenje i prijenos. Jezik ima i veliku moć nad sadržajem: ovisno o mnogim kontekstualnim čimbenicima, može ga oplemeniti, osiromašiti, pa i iskriviti do neprepoznatljivosti. Zato je ponekad potrebno iskoračiti iz njega, pogledati ga izvana i poraditi na nužnim prilagodbama. Ni Marulić, iako mu interesi nisu bili usko jezikoslovni, nije mogao izbjeći taj postupak – govor o jeziku bio mu je nužan da bi svoju poruku uputio na željeni način i u pravoj mjeri.

Tablica 1.
Distribucija izraza za sažetost i opširnost teksta
u djelima u kojima se u Marulićevu analiziranu korpusu oni javljaju

		Vir. ill.	*Hercul.*	*Vlt. iudic.*	*In epigr.*	*Epist. ad Adr.*	*Euang.*	*Instit.*	*Humil.*	*Tropol. expos.*	**UKUPNO**	
Sažetost	*breuis*, *breuiter*	4	3	3	3	2	1	2	-	1	**19**	**38**
	perstringo	1	3	1	-	1	-	-	-	-	**6**	
	cursim	-	-	1	-	1	1	-	-	-	**3**	
	summatim	1	1	-	-	-	-	-	-	-	**2**	
	percurro	-	-	-	-	-	2	-	-	-	**2**	
	pauci	-	-	1	-	1	-	-	-	-	**2**	
	arctus	1	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**	
	attingo	1	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**	
	circumcisus	-	-	-	1	-	-	-	-	-	**1**	
	succinctus	1	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**	
Opširnost	*plenus*	-	1	-	3	-	-	-	1	-	**5**	**13**
	prolixus	-	-	2	-	-	-	-	-	-	**2**	
	latus	-	1	-	-	-	-	-	-	-	**1**	
	multus	-	-	-	-	1	-	-	-	-	**1**	
	diffusus	-	-	-	-	-	-	1	-	-	**1**	
	protraho	-	-	-	-	-	1	-	-	-	**1**	
	longus	1	-	-	-	-	-	-	-	-	**1**	
	nimius	-	-	-	-	-	-	1	-	-	**1**	
UKUPNO		**10**	**9**	**8**	**7**	**6**	**5**	**4**	**1**	**1**	***51***	

Šime Demo and *Jan Šipoš*

MARULIĆ'S LINGUISTIC EXCURSIONS

This paper deals with the ways in which Marulić speaks of the phenomenon of language. The analysis is conducted on a corpus of 19 of his works in Latin and Croatian. At the beginning, a review is made of the humanist attitude to language, particularly among Marulić's contemporaries, in the context of changes in the fundamental tendencies in the prehistory and history of linguistic science. In Marulić's time in this area there was a turn away from the late medieval concern with grammatical rules (*ars*) in the direction of the humanist and anti-grammatical promotion of language use (*usus*) as the main educational and developmental principle. Marulić's unsystematic and rare use of grammatical terminology, and only of that which fell within the fundamental school education of the time, fits well within this picture.

After this, Marulić's references to the grammatical and phonological structure of language are discussed. Even in *In epigr.*, a work in which we might reasonably expect quite a systematic engagement with grammatical structure, Marulić restricts himself to sporadic and unsystematic notes, and it is much more poorly featured than other linguistic domains. Only in *In epigr.* does he refer to phonology, for it was necessary to him for the interpretation of the epigraphs. In the same work he uses a number of expressions that refer to morphology and derivation; the notes on syntax are extremely rudimentary and are in fact always occasioned by a need to explain the semantics.

Marulić is most deeply engaged in writing about meaning. In this he has specific priorities, conditioned by the time in which he lives, and his own interests and objects. Most important to him are allegorical relations (most systematically expounded in *Tropol. expos*.), which only partially fall into the realm of linguistic signification and which have in addition a certain degree of arbitrariness at the level of the individual, explained with separate linguistic means. In allegoresis, biblical names in Hebrew have a key role, serving as a basis for the reflection on the spiritual stratum of meaning. Non-allegorical etymology features relatively poorly, mostly being used for an interpretation of individual words in *In epigr.* Marulić understands synchronic linguistic explanations as superficial variations of a linguistic expression and undertakes them more through the establishment of links between language and extra-linguistic reality than between linguistic units.

The ways in which text is organised were not included within traditional linguistic analysis, although today discourse markers and phoric elements are considered and analysed as meta-speech about language. The most prominent means through which text is organised in Marulić's oeuvre are repetition of anaphoric and cataphoric expressions, and deixis directed towards the reader, i.e. to the reader's engagement in the text. This appears in Marulić in two main forms, which we

may call the dialogic (when the writer simulates a dialogue with the reader as motivation for the continuation of the discourse) and final (the writer states what he wants to achieve in the book). Deictic strategies show a certain regularity in their distribution, correlated with the nature of the work in which they appear.

Marulić's remarks about prolixity and concision of expression are shown in Table 1. From a quantitative analysis of his evaluations, it would be hard to conclude anything more precise about his stylistic preferences. However, an outline image certainly appears suggesting his textual ideal was an adroitly achieved balance between ornament and simplicity, resulting in an easily intelligible and yet substantial and attractive text.

When he evaluates quality of language, in his praises he mirrors familiar stylistic ideals of humanism and antiquity: *elegantia, claritas, puritas, ornatus, uetustas, congruitas, uenustas, lepos, breuitas, simplicitas*, while in his criticism he makes use of no less well-worn concepts such as *rusticitas, barbaries, inconcinnitas, sophisma, obscuritas* and *prolixitas*. Aware, however, of the special position and nature of Biblical language as reflection of the word of God, he expressly exempts it from the stylistic criteria that he applies to other texts.

Key words: History of linguistics, linguistic terminology, Marko Marulić, humanist grammar, allegoresis, etymology